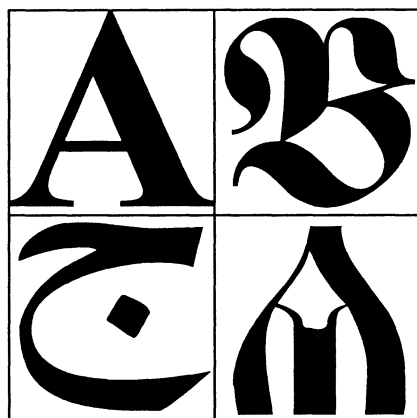

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa

WIELOKULTUROWOŚĆ POLSKIEGO POGRANICZA

LUDZIE–IDEE–PRAWO

Pod redakcją Adama Lityńskiego i Piotra Fiedorczyka

Materiały ze Zjazdu Katedr Historycznoprawnych
Augustów 15-18 września 2002 roku

Białystok 2003

Recenzenci:
Marian Lech Klementowski
Marian Mikołajczyk

*Wydanie publikacji dofinansowane
przez Komitet Badań Naukowych*

Copyright © by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2003

ISBN 83-89031-56-6

Projekt okładki:
Tadeusz Gajl

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15-097 Białystok, ul. Marii Skłodowskiej-Curie 14
tel. (085) 7457059, e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: POLIGRAFIA Artur Milewski

SPIS TREŚCI

Od redaktorów	11
I. Otwarcie Zjazdu Katedr Historycznoprawnych	13
II. Jubileusz Profesora Henryka Olszewskiego	15
III. Sesja plenarna	17
Henryk Olszewski (UAM)	
<i>Polska – Niemcy: z dziejów trudnego historiograficznego dialogu</i>	19
Jerzy Walachowicz (UAM)	
<i>Asymilacje ustrojowe na obszarach polskiego pogranicza północno-zachodniego w średniowieczu</i>	31
Andrzej B. Zakrzewski (UW)	
<i>Ustrój i prawo Wielkiego Księstwa Litewskiego: uwagi, wątpliwości i propozycje</i>	47
Artur Korobowicz, Wojciech Witkowski (UMCS Lublin)	
<i>Uwagi o sądownictwie i prawie sądowym w „guberniach zachodnich” Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku</i>	63
Karol Jonca (UWr.)	
<i>Sytuacja prawna mniejszości na polsko-niemieckim pograniczu śląskim po pierwszej wojnie światowej</i>	77
Marek Wąsowicz (UW)	
<i>Instytucje kredytu długoterminowego na ziemiach polskich: rozwiązania rodzime czy recepcja obcych wzorów?</i>	93
IV. Dyskusja nad referatami sesji plenarnej	105

V. Sekcja pierwsza: Prawo rzymskie	127
Jan Zabłocki (UKSW)	
<i>„Patria communis” i społeczności lokalne</i>	129
Sławomir Godek (UKSW)	
<i>Elementy romanistyczne w III Statucie Litewskim (1588)</i>	133
Piotr Niczyporuk (UwB)	
<i>Nauczanie prawa rzymskiego w Akademii Wileńskiej</i>	145
Bronisław Sitek (UWM)	
<i>Proces świętego Pawła. Przyczynek do studiów nad rzymskim procesem karnym na pograniczu</i>	163
Jacek Wiewiorowski (UAM)	
<i>Status prawny działek żołnierzy „limitanei” nad dolnym Dunajem</i>	179
VI. Sekcja druga: Do końca XVII wieku	193
Jakub Skomiał (UŁ)	
<i>Jan Długosz o Litwie i Litwinach</i>	195
Marzena Hanna Dyjakowska (KUL)	
<i>Wielokulturowość środowiska prawniczego ordynacji zamojskiej w okresie przedrozbiorowym</i>	211
Bartłomiej Migda (UJ)	
<i>Przestępczość przygraniczna w Polsce południowej (Nowy Wiśnicz) w XVII wieku</i>	231
Izabela Lewandowska-Malec (UJ)	
<i>Pisarz ziemski lwowski Jan Swoszowski autorem projektu reformy ziemskiego procesu sądowego</i>	243
Waldemar Bednaruk (KUL)	
<i>Sejmiki deputackie województw południowo-wschodnich Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku</i>	259
Przemysław Krzywoszyński (UAM)	
<i>Prawoślawie w myśli Stanisława Orzechowskiego</i>	269
Adam Lachowicz (WSAP Białystok)	
<i>Dzieje diecezji i metropolii wileńskiej w zarysie</i>	275
Władysław Pęksa (UJ)	
<i>Unia hadziacka – nieudana próba reformy ustroju Rzeczypospolitej w obliczu konfliktu</i>	293

Andrzej Gaca (UMK)	
<i>Przeobrażenia ustrojowe w Danii w XVII wieku, ich ocena oraz oddziaływanie w Rzeczypospolitej</i>	313
Ireneusz S. Grat (UwB)	
<i>Teoria prawa naturalnego w ujęciu św. Tomasza z Akwinu i jej odmienne interpretacje</i>	325
VII. Dyskusja nad referatami i komunikatami sekcji drugiej	339
VIII. Sekcja trzecia: XVIII–XIX wiek	341
Iwona Wierzchowiecka (USzcz.)	
<i>Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku</i>	343
Józef Koredczuk (UWr.)	
<i>Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 roku jako przykład przenikania różnych systemów prawnych</i>	349
Dariusz Szpoper (UG)	
<i>Towarzystwo Rolnicze Litewskie – tendencje modernizacyjne środowisk zachowawczych guberni zabranych przed 1863 rokiem</i>	357
Marzenna Paszkowska (UW)	
<i>Włodzimierz Spasowicz – Polak z Białorusi. Szkic do portretu</i>	375
Grzegorz M. Kowalski (UJ)	
<i>Institucje organizujące wychodźstwo w Galicji w latach 1901- 1914. Organizacja, działalność, propaganda emigracyjna</i>	381
Wojciech Organiściak (UŚ)	
<i>O niektórych ideach oświeceniowych w twórczości Wincentego Skrzetuskiego</i>	397
Karol Kuźmicz (UwB)	
<i>Kantowska koncepcja wiecznego pokoju jako przykład idei jednoczącej ludzkość</i>	411
Jacek Przygodzki (UWr.)	
<i>Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego. Między Księstwem Warszawskim a Królestwem Polskim</i>	419
Anna Zarzycka (UJ)	
<i>Prawo propinacji w Królestwie Polskim w latach 1815–1830</i>	431
Małgorzata Małek, Kinga Szczurek (UJ)	
<i>Szkoci w Polsce w XVII i XVIII wieku</i>	447
Marian Małecki (UJ)	
<i>Ograniczenie kontaktów duchowieństwa galicyjskiego ze Stolicą Apostolską w okresie reform terezańsko-józefińskich w Galicji</i>	457

IX. Dyskusja nad referatami i komunikatami sekcji trzeciej	467
X. Sekcja czwarta: I połowa XX wieku	469
Krzysztof Krasowski (UAM)	
<i>Granice administracji terytorialnej Kościoła katolickiego a granice państwa polskiego w XX w.</i>	471
Józef Ciągwa (URz.)	
<i>Uherskie prawo sądowe na Spiszu i Orawie w XX wieku</i>	487
Piotr Fiedorczyk (UwB)	
<i>Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej</i>	509
Władysław T. Kulesza (UW)	
<i>Status głowy państwa w konstytucjach Estonii, Litwy, Łotwy i Polski w międzywojennej Europie</i>	521
Daniel Bogacz (USzcz.)	
<i>Sytuacja prawna mniejszości w Wolnym Mieście Gdańsku jako zagadnienie polsko-niemieckiego pogranicza (1920–1933)</i>	541
Marek Tkaczuk (USzcz.)	
<i>Sprawy międzynarodowe w praktyce prawnej Prokuraturii Generalnej RP w dwudziestoleciu międzywojennym</i>	553
Andrzej Drogoń (UŚ)	
<i>Chadecja na śląskim pograniczu. Kilka uwag o roli nurtu chrześcijańsko-demokratycznego w autonomicznym systemie ustrojowym województwa śląskiego</i>	575
Mariusz Mohyluk (UwB)	
<i>Echa prawa radzieckiego w piśmiennictwie prawniczym II Rzeczypospolitej</i>	589
Maciej Marszał (UWr.)	
<i>Krytyka bolszewizmu w poglądach Ignacego Czumy</i>	595
Andrzej Gaca (UMK)	
<i>Próby uregulowania prawnego warunków pobytu i pracy Polaków w Danii na początku XX w.</i>	609
Robert Jastrzębski (UW)	
<i>Na rozdrożach prawa wekslowego II Rzeczypospolitej</i>	617
Beata Kolarz (UG)	
<i>Organizacja wymiaru sprawiedliwości na terenie Litwy Środkowej w latach 1920–1922</i>	633
XI. Dyskusja nad referatami i komunikatami sekcji czwartej	643

XII. Sekcja piąta: Od 1939 roku	645
Michał Pietrzak (UW)	
<i>Nierzymkokatolickie kościoły i związki wyznaniowe w Rzeczypospolitej Polskiej 1989–2000</i>	647
Krzysztof Szczygielski (UwB)	
<i>Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku</i>	667
Florian Lempa (UwB)	
<i>Organizacja administracji kościoła bizantyjsko-ukraińskiego w III Rzeczypospolitej Polskiej</i>	683
Andrzej Wrzyszczyński (UMCS)	
<i>Odrębności ustrojowo-prawne Dystryktu Galicja w Generalnym Gubernatorstwie (1941–1944)</i>	689
Andrzej Witkowski (URz.)	
<i>Organy wykonawcze izb skarbowych oraz podległych im urzędów w Polsce międzywojennej i w latach 1944–1950</i>	703
Leszek Pawlikowicz (URz.)	
<i>Ewolucja wykładni przepisów dotyczących przestępstwa szpiegostwa i ucieczki za granicę stosowana wobec zbiegłych na Zachód oficerów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Obrony Narodowej w latach 1944–1964</i>	721
Andrzej Gulczyński (UAM)	
<i>„Obcy” wśród „swoich”. Uwagi o problemach zmiany nazwisk w polskim prawie XX wieku</i>	731
Marek Maciejewski (UWr.)	
<i>Republika Federalna Niemiec w polityce polskich komunistów</i>	751
Łukasz Machaj (UWr.)	
<i>Niemcy i Rosja w poglądach współczesnych narodowców polskich</i>	767
Grzegorz Kryszewski (UwB)	
<i>Geneza i ewolucja instytucji odwołalności reprezentantów przez wyborców</i> .	783
Sławomir Oliwniak (UwB)	
<i>Stefana Rozmaryna pojmowanie konstytucji</i>	805
Anna Machnikowska (UG)	
<i>Rodowód systemu wymiaru sprawiedliwości Polski Ludowej</i>	815
Andrzej Drogoń (UŚ)	
<i>Prokuratura w okresie kształtowania ustroju po II wojnie światowej w Polsce (1944–1950) – podstawy prawne, polityka, praktyka</i>	825

Marcin Łysko (UwB)	
<i>Recepcja wzorców radzieckich w zakresie nadzoru ogólnego prokuratury w Polsce Ludowej</i>	843
Hanna Konopka (UwB)	
<i>Szkolne nauczanie religii w Polsce Ludowej w świetle prawa (1944–1961)</i> .	861
Zdzisław Zarzycki (UJ)	
<i>Nowe ruchy religijne w Polsce w latach 1989–2002. Wybrane zagadnienia prawne</i>	873
XIII. Dyskusja plenarna nad obecnym stanem dydaktyki historii prawa	885

Krzysztof Szczygielski

Uniwersytet w Białymstoku

Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku

Rzeczpospolita była krajem, w którym wyznanie katolickie zawsze zajmowało naczelną pozycję w stosunku do innych wyznań. Sytuacja taka miała również swoje odzwierciedlenie w armii. Jednakże przedstawianie przeszłości kulturalnej naszego narodu jako wyłącznie rzymskokatolickiej ma niewiele wspólnego z tradycjami polskiej tolerancji. Kultura ta stanowiła jeden z nurtów polskiej tradycji narodowej. Nie można jednak umniejszać, a tym bardziej przemilczać, wkładu wniesionego przez wyznania polskiej reformacji, prawosławie, starokatolicyzm, religie wspólnoty żydowskiej, grupy polskich muzułmanów czy karaimów¹.

Warto w tym miejscu przypomnieć, iż tradycje niesienia stałej posługi religijnej żołnierzom wyznań niekatolickich sięgają przełomu XVII i XVIII wieku. W przeddzień Sejmu Czteroletniego w wojsku polskim i litewskim służyło 43 kapelanów. Na etacie pułku kozackiego figurował duchowny prawosławny, natomiast w pułku tatarskim mułła. Obaj duchowni pobierali po 600 zł rocznie, to jest tyle samo, co kapelan katolicki². Sejm Wielki w swych postanowieniach z 30 IV 1791 i 22 V 1792 roku przewidział po dwa etaty dla duchownych prawosławnych i mułłów, którzy zaspokajali potrzeby religijne pułków kozackich i tatarskich. Także XVIII-wieczne regulaminy wojskowe nakazywały dowódcom dbać o stworzenie warunków do spełniania praktyk religijnych przez żołnierzy wyznań niekatolickich. W jednym z nich w art. V par. 2 czytamy:

¹ S. Markiewicz, *Państwo i Kościół w Polsce*, Warszawa 1984, s. 46–47.

² E. Nowak, *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968–1831*, Warszawa 1932, s. 113.

„Jeżeli który regiment ma żołnierzy religii Greckiej lub Dyssydentów, tych należy wyłączyć osobno, przez unter-oficera kazać zaprowadzić do cerkwi, kościoła lub miejsca tego, gdzie nabożeństwo podług obrządku religii ich odprawiać się będzie”³.

Widać więc, że tradycja tolerancji religijnej w armii Rzeczypospolitej nie była pojęciem obcym i ma swoją bogatą historię.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku Rzeczpospolita nie była państwem jednolitym pod względem narodowościowym⁴. Stanowiła również mozaikę wyznaniową. Przeważała zdecydowanie ludność wyznania rzymskokatolickiego – 18,1 mln, grekokatolików było 3,1 mln, prawosławnych – 3,3 mln, ewangelików – 0,9 mln, a osób wyznania mojżeszowego około 3 mln⁵. Oba te zagadnienia (narodowość i wyznanie) łączą się ze sobą ściśle, tworząc nadbudowę kulturalnego bytu każdego narodu, społeczności⁶. Kwestia polityki wyznaniowej, szczególnie Ziem Wschodnich, zajmowała miejsce naczelne. Obszary te obok katolików zamieszkiwali także: prawosławni, izraelici, ewangelicy dwóch odłamów, mużulmanie, staroobrzędowcy, karaimi. Żołnierze mniejszości narodowych stanowili około 30% każdego wcielanego rocznika⁷. Ten barwny konglomerat wyznań stanowił świat ścierających się uczuć jak najbardziej gorących i głębokich, bo dotyczących delikatnej natury sumienia i wiary⁸. Stosunek żołnierzy tych wyznań do armii i obowiązku pełnienia służby wojskowej był elementem o niesłychanie wielkiej doniosłości dla potencjału obronnego Rzeczypospolitej Polskiej. Tak więc uregulowania prawno-organizacyjne duszpasterstwa wyznań niekatolickich w wojsku stanowiły bardzo ważny czynnik w siłach zbrojnych⁹.

W roku 1918 i pierwszych dniach 1919 roku zaspokajanie potrzeb religijnych żołnierzy wszystkich wyznań organizował biskup połowy wraz z naczelnym kapelanem WP jako swoim zastępcą poprzez Dziekanat Okręgów Generalnych.

³ Przepisy służby obozowej i garnizonowej dla Wojska Rzeczypospolitej Polskiej wydane przez H. W. K. (Franciszek Ksawery Branicki) – b.m. 1775 r., s. 79.

⁴ Według spisu z 1921 r. II Rzeczpospolitą zamieszkiwało 27 milionów osób, z czego 69,2% podało narodowość polską, 14,3% – ukraińską, 7,8% – żydowską, 3,9% – białoruską, 3,9% – niemiecką, a 0,9% – inną, zob. J. Buszko, *Historia Polski 1864–1948*, Warszawa 1982, s. 235. Chałupczak i Browarek szacują liczbę mniejszości w II Rzeczypospolitej na początku lat trzydziestych na 11,2 mln osób, w tym: Ukraińców – około 5 mln, Żydów – 3,1 mln, Białorusinów – 1,9 mln, Niemców – 830 tys., Litwinów – 180 tys., Rosjan – 100 tys., Czechów – 40 tys., Cyganów – 30 tys., Słowaków – 7 tys., Ormian – 5,5 tys., Tatarów – 5 tys., Karaimów – 1 tys.; zob. H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 22.

⁵ M. Eckert, *Historia Polski 1914–1939*, Warszawa 1990, s. 113.

⁶ W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce*, Wilno 1929, s. 8.

⁷ T. Kowalski, *Wyznanie niekatolickie w Wojsku Polskim*, „Wojsko i Wychowanie”, 1992, nr 5, s. 43.

⁸ W. Piotrowicz, op. cit., s. 9.

⁹ J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 192.

Dekretem z 18 I 1919 r. przy Konsystorzu Polowym ustanowiono szefów wyznań niekatolickich: protestanckiego, prawosławnego i mojżeszowego¹⁰. W roku 1919 następują zmiany, na mocy których wszystkie wyznania niekatolickie wyłączono spod władzy kościelno-sądowej i kościelno-administracyjnej biskupa polowego. Rozkazem ministra spraw wojskowych J. Leśniewskiego z 23 VI 1919 r. ustanowiono Sekcję Religijno-Wyznaniową. W rozkazie czytamy: „Uznając, że najwyższe zasady moralne gruntuje w człowieku religia i od moralności zależy przede wszystkim wartość żołnierza, pragnie Ministerstwo Spraw Wojskowych otoczyć równomierną opieką potrzeby religijne żołnierzy wszystkich wyznań. Wychodząc z założenia, że przypuszczalny odsetek żołnierzy poszczególnych wyznań równać się będzie w armii stałej, odsetkowi obywateli danego wyznania w stosunku do całej ludności w kraju, stwarza Min. Spr. Wojsk. Sekcję Religijno-Wyznaniową obejmującą wszystkie wyznania niekatolickie [...]”¹¹.

Organizacja i etaty Sekcji przedstawiały się następująco:

- 1) szef Sekcji – oficer sztabowy;
- 2) doradca prawny – kapitan z korpusu sądownictwa;
- 3) kancelaria: naczelnik kancelarii – porucznik lub podporucznik, sekretarka, 2 maszynistki, pisarz, woźny, 2 gońców;
- 4) referentury wyznaniowe:
 - referentura wyznań ewangelickich (sprawy duszpasterskie protestantów, kalwinów oraz sekt ewangelickich): referent-pastor, pisarz;
 - referentura wyznania mariawickiego: referent-kapelan, pisarz;
 - referentura wyznania prawosławnego: referent-kapelan, pisarz;
 - referentura wyznania mojżeszowego: referent-rabin, pisarz;
 - referentura wyznania mahometańskiego: referent-mułła, pisarz;
- 5) wydział metrykalny: naczelnik wydziału, kancelista, maszynistka, 2 pisarzy;
- 6) tabor sekcji: powóz, woźnica, 2 konie powozowe.

Naczelnicy duchowni wojskowi, pełniący jednocześnie funkcję referentów duszpasterskich w Sekcji Religijno-Wyznaniowej, byli pod względem wojskowo-administracyjnym zależni przez szefa Sekcji od ministra spraw wojskowych, a w sprawach czysto duchownych (kościelno-dogmatycznych) od swych władz cywilno-duchownych.

Sekcja Religijno-Wyznaniowa weszła na czas organizacji wojskowego duszpasterstwa niekatolickiego w skład Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego Min. Spr. Wojsk., zaś z chwilą ukończenia organizacji podlegała bezpoś-

¹⁰ Dziennik Rozkazów Wojskowych (dalej Dz. Rozk. Wojsk.) Nr 10 z 30 stycznia 1919 r., p. 374, Dekret Naczelnego Wodza Wojska Polskiego o poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskim.

¹¹ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 71 z 28 czerwca 1919 r., p. 2313, Stworzenie Sekcji Religijno-Wyznaniowej; zob. też Dz. Rozk. Wojsk. Nr 91 z 2 października 1919 r., p. 3404, Kompetencja Sekcji Religijno-Wyznaniowej.

rednio ministrowi spraw wojskowych. Szefem Sekcji mianowano majora Bronisława Pierackiego, uzupełniając z czasem duchownymi dla wyznania: ewangelicko-augsburskiego – księdzem Ryszardem Paszką (w latach 1930–1939 naczelnym kapelanem był ks. Feliks Teodor Gloeh), muzułmańskiego – mułłą Sinatullą Chabibullinem, ewangelicko-reformowanego – księdzem Kazimierzem Szeferem, prawosławnego – księdzem Bazylim Martyszem oraz mojżeszowego – dr. Józefem Miesesem. Naczelnik kapelani (naczelnik rabin) i kapelani wojskowi mianowani byli przez Naczelnego Wodza. W marcu 1920 r. Sekcję wydzielono z Departamentu I Mobilizacyjnego i utworzono Sekcję Wyznań Obcych Min. Spr. Wojsk., która wkrótce otrzymała nazwę Sekcji Wyznań Niekatolickich i Opieki nad Grobami Wojennymi. W jej skład wchodziły:

- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Prawosławnego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Ewangelicko-Augsburskiego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Ewangelicko-Unijnego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Ewangelicko-Reformowanego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Starokatolickiego Kościoła Mariawickiego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Mojżeszowego,
- Główny Urząd Duszpasterski Wyznania Mahometańskiego,
- Główny Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi,
- Archiwum Metrykalne¹².

W skład korpusu duchowieństwa wojskowego wchodziły kapelani zawodowi, rezerwy i pomocniczy. Powoływanie kapelanów pomocniczych regulowało zarządzenie ministra spraw wojskowych z 4 IX 1920 r., stanowiące, że: „Kapelani pomocniczy wyznań niekatolickich mają być mianowani w miarę zachodzącej potrzeby do garnizonów, szpitali, względnie rejonów”¹³. Powoływani byli przez Sekcję Wyznań Niekatolickich i Opieki nad Grobami Wojennymi po porozumieniu się z cywilną władzą kościelną. Ich obowiązki polegały na spełnianiu posług religijnych dla żołnierzy, oświecaniu religijno-moralnym i prowadzeniu kancelarii. Pod względem duszpasterstwa wojskowego kapelani pomocniczy zależeli od kierownika Głównego Wojskowego Urzędu Duszpasterskiego odpowiedniego wyznania.

¹² Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Biuro Wyznań Niekatolickich (BWN) Min. Spr. Wojsk. I. 300.20.3, Rozkaz Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego nr 1792/1920.

¹³ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 34 z 21 września 1920 r., p. 737, Kapelani pomocniczy wyznań niekatolickich. Tryb powoływania kapelanów pomocniczych wyznań niekatolickich uległ zmianie w 1928 r. Powołania duchownych dokonywał minister spraw wojskowych (lub w jego imieniu szef Biura Personalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych) na wniosek szefa Biura Wyznań Niekatolickich. Kandydatów na kapelanów pomocniczych wyznań niekatolickich, po uprzednim porozumieniu się z właściwą cywilną władzą duchowną i uzyskaniu zgody danego kandydata, przedstawiali szefowi Biura Wyznań Niekatolickich kapelani naczelnik poszczególnych wyznań niekatolickich; zob. Dz. Rozk. Wojsk. Nr 16 z 16 czerwca 1928 r., p. 190, Powoływanie kapelanów pomocniczych wyznań niekatolickich.

Władze wojskowe określiły godła dla kapelanów wyznań niekatolickich. Godłem dla kapelanów wyznań ewangelickich był krzyż zachodni gotycki, dla wyznania prawosławnego – krzyż wschodni potrójny, dla wyznania mariawickiego – monstrancja okolona promieniami, a dla religii mahometańskiej – półksiężyc¹⁴.

W sierpniu 1921 r. weszła w życie nowa organizacja Min. Spr. Wojsk, ustalająca pokojową organizację naczelnich władz wojskowych¹⁵. Miejsce Sekcji zajął Wydział Wyznań Niekatolickich. Szef Wydziału w randze generała brygady podlegał bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych. W skład etatowy Wydziału wchodziło: naczelnicy kapelani – 4 dziekanów (etat pułkownika), 1 proboszcz (podpułkownik), kierownik kancelarii i referatu personalno-organizacyjnego. Personel kancelarii stanowiło: 2 podoficerów, 6 urzędników cywilnych, woźny, 2 gońców, 6 ordynansów. W Wydziale funkcjonowały urzędy wyznań: ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego, ewangelicko-unijnego, prawosławnego i mojżeszowego.

W maju 1922 r. ukazało się rozporządzenie ministra spraw wojskowych zatwierdzające „Organizację służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich na czas pokoju”. Duchowni wojskowi poszczególnych wyznań wypełniali swe obowiązki kościelno-religijne w zgodzie z instrukcjami wojskowymi oraz odrębnymi aktami wewnętrznymi. Były to dla: wyznania ewangelicko-augsburskiego – *Agenda dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce*, wyznania ewangelicko-reformowanego – *Agenda, albo forma porządku obsługi świętej w Zborach Ewangelickich Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego na konwokacjach generalnych w Orli 1633 roku i we Włodawie 1634 roku, opracowana a na synodzie generalnym w Toruniu 1636 roku, uchwalona*, wyznania prawosławnego – *Kanony Kościoła Prawosławnego w Polsce*, wyznania mojżeszowego – własne sumienie i przepisy religii mojżeszowej¹⁶. Dekretem ministra spraw wojskowych z sierpnia 1922 r. ustalono nazwy stopni duchowieństwa wojskowego¹⁷. Dla wyznań niekatolickich przedstawiały się one następująco:

Wyznanie ewangelicko-augsburskie, ewangelicko-reformowane, ewangelicko-unijne:

- 1) senior (odpowiada stopniowi pułkownika),
- 2) proboszcz ewangelicki przy D.O.K. (odpowiada stopniowi podpułkownika),
- 3) starszy kapelan ewangelicki (odpowiada stopniowi majora),
- 4) kapelan ewangelicki (odpowiada stopniowi kapitana);

¹⁴ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 12 z 20 kwietnia 1920 r., p. 289, Godło i ubiór kapelanów wyznań niekatolickich i religii niechrześcijańskich.

¹⁵ CAW, BWN Min. Spr. Wojsk. I. 300.7.273, Pokojowy Etat Wydziału Wyznań Niekatolickich, Oddział I Szt. Gen., Nr 4283/Org. z 12 sierpnia 1921 r.

¹⁶ T. Böhm, *Organizacja wojskowej służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich w II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1993, nr 4, s. 51.

¹⁷ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 32 z 8 sierpnia 1922 r., p. 463, Dekret o ustaleniu nazwy stopni duchowieństwa wojskowego.

Wyznanie prawosławne:

- 1) protoprezbiter (odpowiada stopniowi pułkownika),
- 2) dziekan przy D.O.K. (odpowiada stopniowi podpułkownika),
- 3) starszy kapelan (odpowiada stopniowi majora),
- 4) kapelan (odpowiada stopniowi kapitana);

Wyznanie mojżeszowe:

- 1) naczelnny rabin (odpowiada stopniowi pułkownika),
- 2) starszy rabin I klasy (odpowiada stopniowi podpułkownika),
- 3) starszy rabin II klasy (odpowiada stopniowi majora),
- 4) rabin (odpowiada stopniowi kapitana).

Organy władz wojskowych uregulowały także sprawę nabożeństw i praktyk religijnych. Dowódcy obowiązani byli umożliwić żołnierzom wszystkich wyznań odbycie codziennej modlitwy w koszarach. W rozkazie ministra spraw wojskowych z lipca 1921 r. czytamy:

„Z rana żołnierze wyznań chrześcijańskich zbierają się na placu koszarowym, lub na sali, albo świetlicy lub korytarzu i stojąc w szeregu odmawiają chóralnie *W imię Ojca* (znak krzyża), *Ojciec Nasz*, *Zdrowaś Mario*. Na zakończenie żegnają się.

Uwaga: żołnierze-ewangelicy różnych wyznań, stosownie do swojej praktyki albo się żegnają, albo też składają tylko ręce do modlitwy. Podczas modlitw: *Zdrowaś Mario*, *Anioł Pański* i *Wieczny odpoczynek* wszyscy ewangelicy stoją w milczeniu.

Żołnierze wyznania prawosławnego żegnają się według obrządku wschodniego. Żołnierzom religii mojżeszowej i mahometańskiej daje się również możliwość codziennie rano i wieczorem odprawiania w koszarach i zakładach modlitw według ich obrządku religijnego i porządku, jaki ogłaszają odnośne władze duchowne¹⁸. Potwierdzał to wyraźnie rozkaz ministra spraw wojskowych z 1922 r., w którym porządek modlitw według liturgii synagogalnej obejmował rano: *Modlitwę poranną* (*Tfillas szacharis*), a wieczorem *Modlitwę przedwieczorną* (*Tfillas mincha*) i *Modlitwę wieczorną* (*Tfillas maariw*)¹⁹.

Dokładano wszelkich starań, aby żołnierze wyznań niekatolickich mogli spełniać obowiązki religijne w swoich kościołach i świątyniach²⁰. Udających się na nabożeństwo żołnierzy prowadzili oficerowie, gdy ich liczba przewyższała wielkość plutonu, bądź podoficerowie, gdy grupa była mniej liczna.

Kolejnym przykładem świadczącym o tolerancji religijnej w armii II RP był wykaz świąt wyznań niekatolickich, ogłaszany corocznie przez Ministerstwo Spraw Wojskowych. W roku 1927 przedstawiał się on następująco²¹:

¹⁸ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 26 z 5 lipca 1921 r., p. 523, Praktyki religijne w wojsku.

¹⁹ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 23 z 6 czerwca 1922 r., p. 332, Praktyki religijne w wojsku.

²⁰ Odnośnie do udziału żołnierzy wyznania muzułmańskiego w nabożeństwach zob. Dz. Rozk. Wojsk. Nr 13 z 14 lipca 1932 r., p. 166, Praktyki religijne w wojsku.

²¹ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 12 z 12 kwietnia 1927 r., p. 122, Wykaz dorocznych świąt wyznań niekatolickich na rok 1927.

1) Dla wyznania prawosławnego:

- 1 I – Nowy Rok
- 6 I – Trzech Króli
- 2 II – N.M.P. Gromniczej
- 25 III – Zwiastowanie N.M.P.
- 24, 25 IV – Wielkanoc
- 2 VI – Wniebowstąpienie Pańskie
- 12, 13 VI – Zielone Świątki
- 29 VI – św. Piotra i Pawła
- 6 VIII – Przemienienie Pańskie
- 15 VIII – Wniebowzięcie N.M.P.
- 8 IX – Narodzenie N.M.P.
- 14 IX – Podniesienie Krzyża Świętego
- 21 XI – Poświęcenie N.M.P.
- 6 XII – Św. Mikołaja
- 25, 26 XII – Boże Narodzenie

2) Dla wyznania mojżeszowego:

- 17, 18, 23, 24 IV – Świąta Wielkanocne (*Pesach*)
- 6, 7 VI – Zielone Świątki (*Szawuot*)
- 27, 28 IX – Świąta N. Roku (*Rosz Haszana*)
- 1 X – Sobota Pokutna (*Tszuwa*)
- 6 X – Post Dnia Pojednania (*Jom Hakkipurim*)
- 11, 12, 18, 19 X – Świąta Szałasów (*Sukot*)
- 24 XII – Sobota Chanukowa

dodatkowo

- 18 III – Purim
- 16 IV – Wigilia Świąt Wielkanocnych
- 7 VIII – Post Tiszabeaw

3) Dla wyznania ewangelickiego:

- 1 I – Nowy Rok
- 6 I – Trzech Króli
- 15 IV – Wielki Piątek
- 17, 18 IV – Wielkanoc
- 26 V – Wniebowstąpienie Pańskie
- 5, 6 VI – Zielone Świątki
- 30 X – Święto Reformacji
- 24 XII – Wigilia Bożego Narodzenia
- 25, 26 XII – Boże Narodzenie

4) Dla wyznania muzułmańskiego:

- 4 III – rozpoczęcie Wielkiego Ramazanu postu (30 dni)
- 3, 4, 5 IV – Ramazan – Bajram
- 10, 11, 12 VI – Kurban – Bajram

30 VI	–	Nowy Rok 1346 ery muzułmańskiej
9 VII	–	Aszur – Bajram
8 IX	–	Mewlud – Narodzenie Mahometa Proroka

W 1923 r. minister spraw wojskowych generał broni Szeptycki w wydanym rozkazie polecił zachować szczególną uwagę przy obchodzeniu świąt wyznań niekatolickich²². W jednym z punktów rozkazu czytamy, że dla żołnierzy wyznania prawosławnego należy stosować wszelkie ulgi, przewidziane dla żołnierzy wyznania rzymsko- i grekokatolickiego na ich okres świąteczny²³.

Bardzo istotną kwestią w Wojsku Polskim były sprawy związane z procedurą odbierania i składania przysięgi żołnierzy armii wielowyznaniowej²⁴. Również i ten problem znalazł swoje rozwiązanie. Przysięga była składana po ukończeniu przez żołnierzy dwumiesięcznego szkolenia podstawowego, poprzedzały ją nabożeństwa z naukami dla każdego z wyznań. Odbierana była przez duchownych wojskowych danego wyznania. Tekst przysięgi dla poszczególnych wyznań brzmiał następująco:

Chrześcijanie wszystkich wyznań:

„Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu być wiernym Ojczyźnie mej, Rzeczypospolitej Polskiej, chorągwi wojsk nigdy nie odstąpić, stać na straży honoru żołnierza polskiego, prawu i Prezydentowi Państwa być uległym, rozkazy dowódców i przełożonych wiernie wykonywać, tajemnic wojskowych strzec, do ostatniego tchu w piersiach za sprawę Ojczyzny mej walczyć i w ogóle tak postępować, abym mógł żyć i umierać, jak prawy żołnierz polski.

Tak mi Panie Boże dopomóż przez Świętą Mękę Zbawiciela mego. Amen”
Niechrześcijanie prócz mahometan:

„Przysięgam Bogu Wszechmogącemu być wiernym Ojczyźnie mej, Rzeczypospolitej Polskiej, chorągwi wojsk nigdy nie odstąpić, stać na straży honoru żołnierza polskiego, prawu i Prezydentowi Państwa być uległym, rozkazy dowódców i przełożonych wiernie wykonywać, tajemnic wojskowych strzec, do ostatniego tchu w piersiach za sprawę Ojczyzny mej walczyć i w ogóle tak postępować, abym mógł żyć i umierać, jak prawy żołnierz polski.

Tak mi dopomóż Bóg. Amen.”

²² Dz. Rozk. Wojsk. Nr 38 z 9 października 1923 r., p. 487, Obchodzenie świąt wszystkich wyznań. W obchodzeniu świąt wyznań ewangelickich kładziono szczególny nacisk na Wielki Piątek, jako największe święto w roku, połączone ze spowiedzią wielkanocną, w święta wyznania prawosławnego zwracano szczególną uwagę na Boże Narodzenie i Wielkanoc, natomiast w święta żołnierzy wyznania mojżeszowego podkreślano znaczenie Nowego Roku (*Rosz Haszana*) i Postu Dnia Pojednania (*Jom Hakkipurim*), jako największych świąt w roku. Warto również wspomnieć, że dla więźniów wszystkich wyznań mogły być urządzone nabożeństwa tylko w murach więzienia lub aresztu.

²³ Ibidem, pkt 1.

²⁴ T. A. Kowalski, *Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, Toruń 1997, s. 146–148.

Mahometanie:

„Przysięgam Panu Bogu Jedynemu być wierny Ojczyźnie mej, Rzeczypospolitej Polskiej, chorągwi wojskowych nigdy nie odstąpić, stać na straży honoru żołnierza polskiego, prawu i Prezydentowi Państwa być uległym, rozkazy dowódców i przełożonych wiernie wykonywać, tajemnic wojskowych strzec, do ostatniego tchu w piersiach za sprawę Ojczyzny mej walczyć i w ogóle tak postępować, abym mógł żyć i umierać, jak prawy żołnierz polski.

Bereetjum Mine Allachivy veresulini illeclezine a hetdeteum minel masiurkine Billagi, Wałłagi, Tałłagi, Amin”²⁵.

W odniesieniu do żołnierzy należących do związku religijnego ewangelicznych chrześcijan baptystów i sekt im pokrewnych, rozkazem z września 1928 r., został ogłoszony tekst przyrzeczenia, które zastępowało przysięgę.

„Zgodnie z nauką Chrystusa Pana, która nakazuje, aby mowa wasza była: tak – tak, nie – nie, pytam się was, czy Ojczyźnie waszej, Rzeczypospolitej Polskiej, jako prawi żołnierze polscy, wiernie będziecie służyli i czy rozkazy dowódców i przełożonych wiernie będziecie wykonywali?

Odpowiedzcie ze szczerego serca: tak”²⁶.

Tekst tego przyrzeczenia odczytywał przed frontem danej grupy wyznaniowej duchowny tego związku religijnego lub w jego nieobecności oficer – a składający przyrzeczenie trzymali prawą rękę na sercu.

Przysięgę od bezwyznaniowców odbierał dowódca jednostki. Od złożenia przysięgi zwolnieni byli menonici. Podając im rękę dowódca oświadczał:

„Wierzę Wam, że w każdej okoliczności zachowacie się jak prawi żołnierze. Na znak wzajemnego zaufania podajcie mi ręce”²⁷.

Warto wspomnieć również o tym, że przestrzegano, aby na wszystkich uroczystościach o charakterze ogólnopaństwowym i wojskowym były reprezentowane wojskowe władze duchowne wszystkich wyznań mających w wojsku swoje urzędy duszpasterskie²⁸.

1 czerwca 1927 r. Wydział Wyznań Niekatolickich przemianowano na Biuro Wyznań Niekatolickich Ministerstwa Spraw Wojskowych. Szefami wydziałów poszczególnych wyznań byli: protoprezbiter – prawosławnego, seniorzy – ewangelickich, naczelny rabin – mojżeszowego. Pełnili oni jednocześnie funkcję

²⁵ Art. 7 ustawy z dn. 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych Wojska Polskiego, ogłoszonej w jednolitym tekście jako załącznik do obwieszczenia ministra spraw wojskowych z dn. 15 lipca 1927 r. – Dz. Ust. RP Nr 68, p. 603; Dz. Rozk. Wojsk. Nr 19 z 17 lipca 1928 r., p. 223.

²⁶ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 24 z 6 września 1928 r., p. 272, Przyrzeczenie wiernej służby sektantów.

²⁷ Dodatek Tajny Nr 27 do Dz. Rozk. Wojsk. Nr 45 z 14 listopada 1922 r., p. 134, Przysięga wojskowa.

²⁸ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 4 z 12 lutego 1926 r., p. 41, Udział wojskowych władz duchownych w uroczystościach ogólnopaństwowych i wojskowych.

naczelnych kapelanów (naczelnego rabina) wojskowych swego wyznania, fachowych doradców ministra spraw wojskowych, w drodze przez szefa Biura – w sprawach ściśle wyznaniowych, oraz fachowych kierowników służby duszpasterstwa, którym z tego tytułu podlegali w sprawach ściśle wyznaniowych inni duchowni wojskowi i pomocniczy danego wyznania.

Statystyka wyznaniowa oficerów i szeregowych wedle stanu z 15 II 1927 r. wykazywała, iż żołnierze mniejszości religijnych stanowili 16,57% armii²⁹.

W 1927 r. wojsko dysponowało 35 etatami dla duchownych wyznań niekatolickich, spośród których 21 obsadzonych było kapelanami. Posługę pełniło także 20 kapelanów pomocniczych, którzy nie byli jednak objęci etatami³⁰. Obowiązki duszpasterskie dla osób wojskowych wyznania prawosławnego (60% wśród niekatolików) obok protoprezbitera spełniało 3 dziekanów, 2 starszych kapelanów, 8 kapelanów i 7 kapelanów pomocniczych. Do dyspozycji były 4 cerkwie garnizonowe i 6 kaplic. Wierni wyznania mojżeszowego (26% wśród niekatolików) na 8 etatów obsadzili tylko 3: naczelnego rabina i 2 starszych rabinów. Powołano również 9 rabinów pomocniczych. Nabożeństwa odprawiane były w 20 wynajmowanych synagogach gminnych oraz 12 synagogach w szpitalach i więzieniach wojskowych. Z funduszu obsługi duchownej opłacano także 10 szamesów (sług synagogałnych), którzy dbali o utrzymanie porządku w domach modlitwy³¹. Wyznanie ewangelicko-augsburskie (10% wśród niekatolików) dysponowało 7 etatami, z których 3 były obsadzone dwoma proboszczami i kapelanem. Zatrudniano także 3 kapelanów pomocniczych. Do dyspozycji był 1 kościół garnizonowy³². Wyznanie ewangelicko-reformowane (1% wśród niekatolików) reprezentował tylko naczelnny kapelan ks. Kazimierz Szefer. Za zgodą Konsystorza Ewangelicko-Unijnego w Poznaniu objął on również referat spraw tego wyznania w Biurze Wyznań Niekatolickich i udzielał zastępczo posług religijnych żołnierzom wyznania ewangelicko-unijnego (1% wśród niekatolików)³³. Wyznania te nie dysponowały własnymi świątyniami wojskowymi. Wyznanie mahometańskie reprezentował mułła pomocniczy, zatrudniony jako lotny kapelan.

Żołnierze innych mniejszościowych związków religijnych: menonici, staroobrzędowcy, karaimi, mariawici, badacze Pisma świętego, adwentyści, człon-

²⁹ CAW, BWN Min. Spr. Wojsk., I 300.20.8.

³⁰ Wł. Dunin-Łasowicz, *Służba duszpasterska, w: Dzieśięciolecie Odrodzenia Polskiej Sity Zbrojnej, 1918–1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, Warszawa 1928, s. 452; T. Böhm, op. cit., s. 56.

³¹ Wł. Dunin-Łasowicz, op. cit., s. 453.

³² Przeznaczono na ten cel była cerkiew prawosławną na Mokotowie. Uroczystość poświęcenia kościoła odbyła się 9 stycznia 1921 r. Ewangelicki kościół garnizonowy służył początkowo także żołnierzom wyznania ewangelicko-reformowanego; zob. K. J. Rej, *Ewangelicka służba duszpasterska w Wojsku Polskim 1919–1950*, red. E. Alabrudzińska, Warszawa 2000, s. 23 i 43.

³³ Wł. Dunin-Łasowicz, op. cit., s. 454; K. J. Rej, op. cit., s. 43–45.

kowie Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego, ewangeliczni chrześcijanie i baptyści nie mieli nawet kapelanów pomocniczych. Opiekę religijną nad nimi sprawował Wydział Ogólny Biura Wyznań Niekatolickich³⁴.

Tymczasem w sierpniu 1929 r. nastąpiły kolejne zmiany organizacyjne służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich³⁵. Wydziały poszczególnych wyznań nosiły odtąd nazwy:

- Główny Urząd Duszpasterski Prawosławny,
- Główny Urząd Duszpasterski Ewangelicki-Augsburski,
- Główny Urząd Duszpasterski Ewangelicki-Reformowany,
- Główny Urząd Duszpasterski Ewangelicki-Unijny,
- Główny Urząd Duszpasterski Mojżeszowy.

Naczelnicy kapelani (rabin) pod względem administracyjno-wojskowym podlegali ministrowi spraw wojskowych za pośrednictwem szefa Biura Wyznań Niekatolickich, a pod względem religijno-kościelnym – odpowiedniej władzy duchownej, a mianowicie: protoprezbiter wyznania prawosławnego – metropolicie Kościoła Prawosławnego w Polsce, seniorzy wyznań ewangelickich – konsystorzom odnośnych wyznań, naczelnicy rabin natomiast kierował się własnym sumieniem i przepisami religii mojżeszowej. Mianowania i zwolnienia naczelników kapelanów wojskowych dokonywane były przez ministra spraw wojskowych na podstawie porozumienia z wyżej wymienionymi władzami duchownymi poszczególnych wyznań, a odnośnie do naczelnego rabina – w porozumieniu z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Corocznie na ręce szefa Biura Wyznań Niekatolickich naczelnicy kapelani składali sprawozdanie, w którym podawali liczbę żołnierzy-wyznawców danej religii, obsadę etatową, ewentualne trudności i problemy dotyczące wykonywania posługi religijnej.

Dzięki atmosferze tolerancji duszpasterstwo wyznań niekatolickich mogło spełniać zadania wychowawcze, kształtując właściwy stosunek i postawę żołnierzy do państwa polskiego, które na nich jako obywatelach Rzeczypospolitej spoczywały³⁶.

Kapelani wyznań niekatolickich pełnili swoją posługę również w okresie II wojny światowej. W Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w latach 1939–1941 służyło kilkuset żołnierzy wyznań niekatolickich. Byli to głównie wyznawcy religii mojżeszowej, prawosławia oraz ewangelicy. Także w szeregach II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych gen. Wł. Andersa działały służby duszpaster-

³⁴ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo wojskowe na terenie Dowództwa Okregu Korpusu nr VIII w Toruniu*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, zbiór studiów pod redakcją Z. Karpusa i W. Rezmera, Toruń 2001, s. 303–304; Dz. Rozk. Wojsk. Nr 17 z 1 czerwca 1927 r., p. 188, Biuro Wyznań Niekatolickich – organizacja i skład osobowy.

³⁵ Dz. Rozk. Wojsk. Nr 26 z 3 sierpnia 1929 r., p. 253, Organizacja służby duszpasterskiej wyznań niekatolickich i skład osobowy Biura Wyznań Niekatolickich.

³⁶ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998, s. 113.

skie dla niekatolików³⁷. Przy Oddziale V Sztabu Dowództwa utworzono referat do spraw wyznań niekatolickich. Dokumenty archiwalne informują, że przy Naczelnym Dowództwie utworzono Rabinat Główny z majorem Dawidem Kahanem jako rabinem głównym³⁸. Funkcję wojskowego biskupa prawosławnego w randze generała brygady pełnił Sawa Sowietow. Po zakończeniu działań wojennych duszpasterstwo prawosławne nie zostało rozwiązane żadnym oficjalnym aktem prawnym, jednakże władze komunistyczne nie wyraziły zgody na wznowienie jego działalności³⁹. Na skutek starań o przywrócenie działalności kapelanów ewangelickich dnia 24 X 1946 roku ks. Feliks Gloeh objął stanowisko szefa Wojskowego Urzędu Duszpasterstwa Ewangelicko-Augsburskiego przy Naczelnym Dowództwie Wojsk Polskich, co było jednoznaczne z reaktywowaniem służby. Jednak już w 1950 r. przeniesiono w stan spoczynku ostatniego kapelana, co oznaczało praktyczne rozwiązanie Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego⁴⁰. Służba duszpasterska dla wyznania ewangelicko-reformowanego w ogóle nie została reaktywowana po wojnie. Zmiany polityczne i społeczne, jakie nastąpiły po roku 1989, pozwoliły na przywrócenie niekatolickiego duszpasterstwa wojskowego w armii polskiej.

Poza Kościołem katolickim 14 innych Kościołów i związków wyznaniowych otrzymało w ustawach regulujących ich status prawny z państwem polskim gwarancje sprawowania opieki duszpasterskiej nad żołnierzami. Są to:

- Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (art. 21–24 ustawy z dnia 4 lipca 1991 r., Dz. U. z dn. 29 lipca 1991 r., Nr 66, p. 287),
- Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 29–31 ustawy z dnia 13 maja 1994 r., Dz. U. z dn. 27 czerwca 1994 r., Nr 73, p. 323),
- Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 12 ustawy z dnia 13 maja 1994 r., Dz. U. z dn. 27 czerwca 1994 r., Nr 73, p. 324),
- Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 18 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r., Dz. U. z dn. 23 sierpnia 1995 r., Nr 97, p. 479),
- Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 15 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r., Dz. U. z dn. 23 sierpnia 1995 r., Nr 97, p. 482),
- Kościół Starokatolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 15 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r., Dz. U. z dn. 26 kwietnia 1997 r., Nr 41, p. 253),

³⁷ Szczegółowe informacje dotyczące duszpasterstwa niekatolickiego Polskich Sił Zbrojnych w latach 1942–1945 przedstawia J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska...*, s. 205–217; na temat pracy kapelanów ewangelickich w czasie II wojny światowej zob. K. J. Rej, op. cit., s. 99–108.

³⁸ CAW, III. 523.1, Rozkaz organizacyjny nr 15 z 25 stycznia 1945 r. Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego.

³⁹ M. Borkowski, *Prawosławie w Wojsku Polskim*, „Wojsko i Wychowanie”, 1994, nr 7, s. 16.

⁴⁰ K. J. Rej, op. cit., s. 109–111. Meldunki stanu etatowo-ewidencyjnego Duszpasterstwa Ewangelicko-Augsburskiego wykazywały, że jeszcze w lutym 1950 roku postugę pełniło 3 kapelanów; zob. CAW, IV. 500.4.346.

- Kościół Zielonoświątkowy w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 18 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r., Dz. U. z dn. 26 kwietnia 1997 r., Nr 41, p. 254),
- Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 17 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r., Dz. U. z dn. 23 sierpnia 1995 r., Nr 97, p. 481),
- Kościół Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 17 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r., Dz. U. z dn. 23 sierpnia 1995 r., Nr 97, p. 480),
- Kościół Katolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 14 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r., Dz. U. z dn. 26 kwietnia 1997 r., Nr 41, p. 252),
- Gminy Wyznaniowe Żydowskie w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 14 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r., Dz. U. z dn. 26 kwietnia 1997 r., Nr 41, p. 251),
- Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchownej (art. 18 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r., Dz. Ust. RP z dn. 26 marca 1928 r., Nr 38, p. 363; zm. Dz. U. z 1945 r., Nr 48, p. 273),
- Karaimski Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 19 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r., Dz. Ust. RP z dn. 24 kwietnia 1936 r., Nr 30, p. 241; zm. Dz. U. z 1945 r., Nr 48, p. 271 i 273),
- Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 22 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r., Dz. Ust. RP z dn. 24 kwietnia 1936 r., Nr 30, p. 240; zm. Dz. U. z 1945 r., Nr 48, p. 271 i 273).

Dwa spośród wymienionych Kościołów i związków wyznaniowych posiadają zorganizowane struktury duszpasterstwa wojskowego⁴¹. Ustawa z 4 VII 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w art. 22 ust. 3 przewiduje możliwość powołania Ordynariatu Prawosławnego⁴². Stała się ona podstawą do wydania Statutu Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego. Został on przyjęty przez Święty Sobór Biskupów w grudniu 1992 r. Kolejnym etapem tworzenia Ordynariatu było obwieszczenie ministra obrony narodowej z kwietnia 1993 r. Faktyczne powołanie Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego nastąpiło zarządzeniem MON z 30 XII 1993 r. Na jego czele stanął ks. Metropolita Warszawski i całej Polski – Sawa. Obecnie funkcję Prawosławnego Ordynariusza Wojska Polskiego sprawuje ks. biskup gen. bryg. Miron.

W Prawosławnym Ordynariacie posługę religijną pełni 18 księży kapelanów, 7 psalmistów oraz pracownicy cywilni. Pierwszymi kapelanami zostali:

- ks. płk Sergiusz Dziewiatowski – dziekan Pomorskiego Okręgu Wojskowego,
- ks. ppłk Aleksy Andrejuk – dziekan Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej,
- ks. kmdr Aleksander Szełomow – dziekan Marynarki Wojennej,

⁴¹ T. Sokołowski, *Usytuowanie i funkcjonowanie duszpasterstwa w Wojsku Polskim*, Toruń 1996, s. 47–49.

⁴² Zob. szerzej: M. Borkowski, op. cit., s. 14–19.

- ks. ppłk Bazyli Gańczyk – dziekan 2 Korpusu Zmechanizowanego,
- ks. mjr Eugeniusz Bójko – dziekan Śląskiego Okręgu Wojskowego,
- ks. płk Michał Dudicz – dziekan Wojsk Lądowych,
- ks. mjr Aleksy Wojciuk – Podlaski Oddział Straży Granicznej,
- ks. kpt. Jarosław Kadylak – Kapelan Straży Granicznej

oraz proboszczowie parafii wojskowych: ks. kpt. Igor Siegień (Białystok), ks. kpt. Artur Zielepucha (Gdańsk), ks. mjr Aleksander Konachowicz (Wrocław), ks. mjr Mikołaj Hajduczenia (Ciechocinek), ks. por. Jerzy Mokrauz (Przemyśl)⁴³.

Prawosławny Ordynariat Wojska Polskiego liczy 6 dekanatów i taką samą liczbę parafii. Wydaje również kwartalnik zatytułowany „Polski Żołnierz Prawosławny”. Liczba wyznawców prawosławia w naszym kraju oscyluje wokół 600 tysięcy⁴⁴. Z uwagi na brak dostatecznych danych statystycznych liczbę żołnierzy tego wyznania w Wojsku Polskim określa się szacunkowo na 10 tysięcy.

Na podstawie ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego minister obrony narodowej Zbigniew Okoński powołał do życia Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe⁴⁵. Kieruje się ono Statutem Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego uchwalonym przez Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁶. Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe obejmuje swym zasięgiem działania cały obszar Rzeczypospolitej Polskiej, podzielony na okręgi Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego, obejmując terytorium poszczególnych okręgów wojskowych. Na czele Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego stoi naczelny kapelan wojskowy, w randze biskupa, a na czele okręgów Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego stoją okręgowi kapelani wojskowi w randze proboszcza. Naczelnego kapelana wojskowego mianuje minister obrony narodowej w porozumieniu z Konsystorzem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Po reaktywowaniu w 1995 roku Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim pierwszym naczelnym kapelanem został ks. Jan Hause, który pełnił tę funkcję do marca 1999 r. W Ewangelickim Duszpasterstwie Wojskowym zatrudnionych jest 8 kapelanów oraz 3 pracowników cywilnych. Obecnie na czele Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego stoi ks. biskup płk Ryszard Borski. W niesieniu posługi religijnej żołnierzom wyznania ewangelicko-augsburskiego pomagają mu:

- ks. ppor. rez. Sławomir Fonfara – kapelan Wojsk Lądowych na etacie cywilnym,

⁴³ Dane na podstawie „Polskiego Żołnierza Prawosławnego”, 2002, nr 3, s. 6–7 oraz 18–19.

⁴⁴ *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 1997–1999*, GUS, Warszawa 2000, s. 38.

⁴⁵ Dz. Rozk. MON z 1995 r., p. 49 – Zarządzenie ministra obrony narodowej Nr 15/MON z dnia 9 maja 1995 r. w sprawie utworzenia Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego.

⁴⁶ Dz. Rozk. MON z 1995 r., p. 13, Statut Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego.

- ks. por. Marcin Hintz – dziekan ewangelicki Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSWiA,
- ks. kpt. Zbigniew Kowalczyk – dziekan Wojsk Lądowych,
- ks. kpt. Marek Loskot – dziekan ewangelicki Marynarki Wojennej,
- ks. ppor. Marcin Makuła – kapelan Marynarki Wojennej na etacie cywilnym,
- ks. ppłk Adam Pilch – zastępca Ewangelickiego Biskupa Wojskowego,
- ks. ppor. Marcin Pilch – kapelan Pomorskiego Okręgu Wojskowego,
- ks. Kornel Undas – dziekan ewangelicki Straży Granicznej,
- ks. Mirosław Wola – kapelan Śląskiego Okręgu Wojskowego na etacie cywilnym,
- ks. Wiesław Żydel – kapelan ewangelicki Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej⁴⁷.

Kapelani Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego obok bezpośrednich działań duszpasterskich prowadzą spotkania edukacyjne z poborowymi. Ich celem jest przybliżenie przyszłym żołnierzom roli i zadań Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego oraz zapoznanie ich z prawami przysługującymi osobom wyznania ewangelickiego podczas odbywania służby wojskowej. Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe informuje o swojej działalności i pracy kapelanów na łamach dwutygodnika „Zwiastun Ewangelicki”.

Posługę duszpasterską dla żołnierzy Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP (ok. 3,5 tys. wyznawców), Ewangelicko-Methodystycznego w RP (ok. 4 tys. wyznawców), Chrześcijan Baptystów w RP (ok. 4,5 tys. wyznawców) oraz Adventystów Dnia Siódmego w RP (ok. 9 tys. wyznawców)⁴⁸ pełni powołany we wrześniu 1997 roku do pracy w Ewangelickim Duszpasterstwie Wojskowym jako kapelan ekumeniczny ks. Tadeusz Jelinek. W przypadku pozostałych Kościołów i związków wyznaniowych opiekę duszpasterską zapewniają żołnierzom duchowni wyznaczeni przez uprawnione organy danego Kościoła lub związku w porozumieniu z ministrem obrony narodowej.

W trosce o dobro duchowe wszystkich żołnierzy Wojska Polskiego, powodowany też duchem ekumenicznego braterstwa, biskup połowy Sławoj Leszek Głódź wydał w grudniu 1994 roku dekret⁴⁹, mocą którego wszystkie izby modlitwy i kaplice położone na terenie jednostek wojskowych zostają udostępnione duszpasterstwu wojskowemu Kościoła prawosławnego i Kościoła ewangelicko-augsburskiego oraz innym duszpasterstwom wojskowym. Sposób i czas wykonywania izb modlitwy oraz kaplic wojskowych winien być uzgodniony między

⁴⁷ Szczegółowo sylwetki kapelanów przedstawia K. J. Rej, op. cit., s. 199–208.

⁴⁸ *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, GUS, Warszawa 2000, s. 117; zbliżone dane podaje K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce 1945–1991. Zarys statystyczny*, Kraków 1994, s. 145–151.

⁴⁹ Dekret Biskupa Polowego z dn. 24 grudnia 1994 r. w sprawie udostępnienia izb modlitwy i kaplic wojskowych dla potrzeb duszpasterstwa wojskowego wyznań niekatolickich.

dowódcą jednostki wojskowej, księdzem kapelanem i duchownym sprawującym opiekę duszpasterską nad żołnierzami wyznań niekatolickich.

Zjawisko pluralizmu religijnego w siłach zbrojnych państw demokratycznych występuje nader często. Również w armii polskiej nie jest ono obce. Objęcie żołnierzy mniejszości wyznaniowych opieką duszpasterską stanowi niewątpliwie przejaw światopoglądowej demokracji. Troska władz wojskowych o należyte zaspokajanie potrzeb duchowych żołnierzy wyznań niekatolickich zasługuje ze wszech miar na słowa uznania. Poszanowanie prawa w tak fundamentalnej kwestii, jaką jest wolność sumienia i wyznania, świadczy o dojrzałości elit wojskowych. Działania takie sprzyjają sumiennemu wypełnianiu obowiązków żołnierskich. Wypada się cieszyć, że armia Trzeciej Rzeczypospolitej jest kontynuatorką tych pięknych tradycji tolerancji religijnej w wojsku.